

EUROPAS KATOLSKE RØDDER

REPLIK TIL UFFE ØSTERGÅRD, *HVORHEN EUROPA?*

■ JØRGEN MØLLER

Perioden fra 1500-2000 – eller i hvert fald frem til udbruddet af Første Verdenskrig i 1914 – var Europas århundreder.¹ Ifølge Uffe Østergårds *Hvorhen Europa?* lakker denne undtagelsesperiode nu imod enden, og vi bevæger os tilbage mod historiens norm: Kina som verdens navle.

Hvorhen Europa? er en uhyre ambitiøs bog, der vil tre forskellige ting. For det første afdække Europas interne mangfoldighed i vor tid gennem en historiske analyse af forholdet mellem borgere og stat i forskellige dele af kontinentet. For det andet forklare, hvorfor Vest- og Nordeuropa efter 1500 løb fra verdens gamle civilisationsområder, herunder i særdeleshed det Kina, der ellers indtil da havde haft førertrøjen, økonomisk såvel som teknologisk og politisk. For det tredje give et bud på, hvor vi er på vej hen, efter Europas svækkelse og Kinas genkomst som økonomisk og politisk supermagt. Endelig – og lidt mere kuriøst – får vi også et rids af Uffe Østergårds egen *Bildungsreise*, fra ung begejstret europæer til nøgtern ældre professor, der har erkendt, at nationalstaterne har sejret.

Bogens force er netop denne utrolige spændevide.² Østergård trækker på både historikere og samfundsforskeres arbejder, og han kender tilsyneladende alle de store debatter inden for begge felter. Samtidig gør han hele tiden god brug af et historisk perspektiv. Bogens teoriapparat er hentet hos den franske historiker Fernand Braudel, der sondrede mellem tre typer af årsager: langsigtede strukturelle og kulturelle tendenser, mellemlange politiske og økonomiske bølger og endelig konkrete begivenheder (som Braudel i øvrigt fandt ret uinteressante). Østergård veksler bogen igennem mellem disse tre niveauer. Det tillader ham dels at kaste nettet meget bredt, hvad angår forklaringsfaktorer, dels at bruge en form for tragilogik, hvor 'dybe' historiske årsager sætter scenen for 'nære' årsager. Denne kombination gør det muligt at give et historisk perspektiv på vores samtid. Faktisk bliver man under læsningen mindet om det gamle middelalderlige mundheld – tillagt Bernard af Chartres og senere gentaget af New-

1 Denne replik trækker på resultaterne af to allerede publicerede artikler. Møller: 'The Ecclesiastical'; Møller: 'Bringing'.

2 Der er også en anden side af mønten. *Hvorhen Europa?* bliver til tider lidt af en fristil, med afstikkere i alle mulige retninger og en lang række anekdoter, der godt kunne undværes. Samtidig er der ganske mange gentagelser, nogle endda på samme side! Men Østergård skriver godt og har et så stort fortællerhjerter, at man som læser må overgive sig og nyde de måske nok unødvendige, men altid underholdende digressioner.

ton – 'Hvis jeg har kunnet se længere end andre, er det kun fordi, jeg har stået på skuldrene af giganter'.

Østergård bruger blandet andet dette historiske perspektiv til at indkredse årsagerne til Europas dynamik efter 1500, hvad den økonomiske historiker Eric Jones har omtalt som "det europæiske mirakel".³ Det er netop dette af bogens tre temaer, jeg i denne replik vil fokusere på. *Hvorhen Europa?* lægger sig i kølvandet på en større litteratur, der ser den vedvarende geopolitiske konkurrence – "skubben og masen" som den tyske historiker Otto Hintze formulerede det for omkring 100 år siden – som den bagvedliggende årsag til den europæiske dynamik.⁴ Dette vedvarende eksterne tryk påvirkede europæiske statsbyggere og elitegrupper. Med Max Webers ord førte trykket til den "rationelle rastløshed", der har kendetegnet det moderne Europa.⁵ Østergård kobler mere specifikt – og med stort held – det geopolitiske pres til en disciplineringsproces, som han henter hos Norbert Elias.⁶ Denne disciplineringsproces satte sit præg på en mængde forskellige områder: fra militærdisciplin via forholdet til tidtagning til noget så kuriøst som dans. Rigtigt underholdende bliver det i de passager, hvor Østergård bruger Ludvig 14.s – Solkongens – forhold til ballet til at illustrere disciplineringen! Med andre ord viser *Hvorhen Europa?*, hvordan en udvikling på makro- eller strukturelt niveau (geopolitisk pres) via mikro- eller individniveauet (disciplinering) førte en makroudvikling med sig (det europæiske mirakel).

Endelig udmærker Østergård sig ved at lægge hovedet på blokken og identificere det historiske brudpunkt, der gjorde det muligt at opretholde den geopolitiske konkurrence og dermed disciplineringen – i modsætning til situationen i oldtidens Kina, hvor en lignende dynamik under den såkaldte 'de stridende staters tid' (475-221 f.v.t.) blev kvalt, efter at Kina blev samlet i 221 f.v.t. *Hvorhen Europa?* finder dette brudpunkt i den protestantiske Reformation, der afsporede habsburgerne Karl 5.s og hans søn Filip 2.s ambitiøse forsøg på at skabe et universelt imperium – et *monarchia universalis* – i 1500-tallet.⁷ Protestantismen betød kort sagt, at partikularismen sejrede over universalismen i Europa, og samtidig befordrede den statsbygning i specielt Nordeuropa, hvor sognepræsterne pludselig blev statsmagtens skødehunde, eller i hvert fald dens lokale repræsentanter.

3 Jones: *European*.

4 Hintze: 'The Preconditions'; Hintze 'Military'.

5 Møller: *State*, kap. 4.

6 Elias: *The Civilizing*.

7 Østergård veksler i bogen mellem at omtale regenters navne på dansk og på originalsproget. Karl den 5. optræder således som Carlos 5., når det er i egenskab af konge af Spanien. Jeg kan ikke dy mig for at påpege, at det retteligt skulle være Carlos 1., idet femtallet angiver hans position blandt tysk-romerske konger/kejsere med navnet Karl, mens han var første Karl/Carlos på den spanske trone. Østergård synes her at glemme, at Karl regerede periodens konglomeratstat par excellence, hvor han indgik i meget forskellige konge- og fyrsterækker i rigets forskellige dele.

EUROPAS KATOLSKE RØDDER

Det er alt sammen ret overbevisende. Men på ét punkt bliver analysen vel 'nord-eurocentrisk', hvis det ord findes. *Hvorhen Europa?* ignorerer således den afgørende rolle, den katolske kirke historisk har spillet i historien om det 'europæiske mirakel'. Det er *Hvorhen Europa?* ikke ene om. Faktisk gælder dette også størstedelen af den nye litteratur om 'The Rise of Europe', som er blevet publiceret af specielt politologer og økonomer i de seneste to årtier.⁸ Denne litteratur har haft en tendens til at analysere sekulære politiske, økonomiske, juridiske og administrative udviklinger løsrevet fra den gejstlige sfære. Dette er ekstra pudsigt, fordi denne litteratur – i modsætning til *Hvorhen Europa?* – sporer det europæiske mirakels rødder helt tilbage til højmiddelalderen. Men de refererede forskere overser nærmest fuldstændig den katolske kirkes altafgørende betydning i denne periode.

Den katolske kirke var det normative, politiske og til dels økonomiske omdrejningspunkt for Vest- og Centraleuropa i perioden ca. 1050-1450, og verdslig og religiøs magtudøvelse var håbløst sammenfiltret. Den engelske middelalderhistoriker Richard Southern har sagt det på den måde, at det ikke er muligt at sondre mellem den religiøse og den verdslige sfære, når man beskæftiger sig med højmiddelalderen.⁹ Den vigtigste identitet var det at være kristen, og samtidig havde kirken en unik institutionel infrastruktur, fra det pavelige hof i Rom, via biskopper helt ned til landsbypræster. Kirken nåede dermed ud i hjørner af samfundet, som de verdslige magthavere slet ikke havde adgang til, fordi datidens administrative apparat var så beskedent. Faktisk udgjorde den gestlige infrastruktur størstedelen af dette apparat. Det var gejstlige, der varetog de vigtigste sekulære embeder, både ved fyrsters, kongers og kejseres hof og i fjernere lokaliteter, biskopperne var en helt afgørende del af det verdslige magtapparat, og sekulære embeder var ofte finansieret via gestlige len. Det skyldes blandt andet, at kirken havde et monopol på uddannelse (og dannelse) i højmiddelalderen.¹⁰ Selv de første universiteter blev skabt inden for kirken, og først da de begyndte at sekularisere var det muligt at rekruttere verdsligt uddannede embedsmænd.

En god illustration af denne sammenfletning finder vi i Francis Oakleys trebindsværk om den vestlige politiske tænkningens fremkomst.¹¹ Her er kirken helt centralt placeret, ja, det er enten inden for kirken eller i brudpunktet mellem religiøs og verdslig magtudøvelse, at Oakley placerer alle de væsentlige skift i politi-

8 F.eks. Acemoglu et al.: 'The Colonial'; Stasavage: 'When Distance'; Stasavage: 'Representation'; Stasavage: *States*; Fukuyama: *The Origins*; Van Zanden et al.: "The Rise"; Blydes og Chaney: 'The Feudal'; Kokkonen og Sundell: 'Delivering'; Dinuccio og Onorato: *From Warfare*. Jf. Møller: 'The Ecclesiastical'; Møller: 'Bringing'.

9 Southern: *Western*, 16. Se også Morris: *The Papal*, 34; Mann: *The Sources*; Finer: *The History*, 857.

10 Southern: *Western*, 22, 38.

11 Oakley: *Empty*; Oakley: *The Mortgage*; Oakley: *The Watershed*.

ske ideer i høj- og senmiddelalderen.¹² Men det var ikke kun de politiske ideer, der blev smedet i kirkens esse. Hvis vi vil forstå den europæiske dynamik mere generelt, er kirken uomgængelig.¹³

I resten af denne replik vil jeg således prøve at vise, hvordan den katolske kirke stod bag fire afgørende udviklinger, uden hvilke det 'europæiske mirakel' er svært at forestille sig. For det første var det kirken, der i det 5-12. århundrede brød klan- og storfamiliestrukturerne i både Nord- og Sydeuropa (med visse afsondrede bjergområder som de vigtigste undtagelser) og dermed skabte fundamentet for den europæiske kernefamilie. For det andet var kirken den afgørende kraft bag konsolideringen af det europæiske statssystem i det 11.-15. århundrede. For det tredje var det inden for kirken, at repræsentation og politisk samtykke – fundamentet for de senere verdslige parlamenter – blev skabt i det 12.-13. århundrede, og det var også gejstlige, der i det 14. og 15. århundrede formulerede det første intellektuelle forsvar for den repræsentative styreform. Endelig var kirken i det 12.-14. århundrede med til at udvikle forløberne for senere bureaukratiske institutioner.¹⁴

KRISEN MELLEM STAT OG KIRKE

Tre ud af fire af disse udviklinger skete i slipstrømmen af det 11. århundredes krise mellem kirke og 'stat' – det sidste udtryk er med vilje sat i gåseøjne – og den fjerde (den første på listen) blev kraftigt påvirket af denne krise.¹⁵ Jeg vil derfor kort beskrive denne krise og efterfølgende placere de oplistede udviklinger inden for denne ramme.

Krisen mellem kirke og stat tog sin begyndelse i 1049, da den tysk-romerske kejser Henrik 3. udnævnte sin slægtning, Bruno af Egisheim-Dagsburg, til pave Leo 9. med det opdrag at reformere Romerkirken, der på det tidspunkt var i en sølle forfatning. I århundreder havde Europas kejsere og konger kontrolleret de gejstlige inden for deres egne områder – eksempelvis ved at indkalde kirkekonciler og udnævne biskopper.¹⁶ Selv paven i Rom blev ofte behandlet på denne måde. I perioden 955-1057 udnævnte de stærke ottonske og saliske kejsere således 12 ud af 25 paver.¹⁷ Faktisk har forskere sammenlignet situationen med den sam-

12 Se også Tierney: *Religion*; Berman: *Law*; Monahan: *Consent*; Black: *Political Thought*; Kay: *The Council*.

13 Udtrykket 'kirken' dækker i denne replik over de gejstlige aktører, der faktisk gjorde noget på et bestemt område, herunder i særdeleshed paven, men også gejstlige jurister, biskopper etc.

14 For en mere udførlig beskrivelse af disse udviklinger, se Møller: 'The Ecclesiastical'; Møller: 'Bringing'.

15 Oakley: *The Mortgage*, 26.

16 Ullmann: *The Growth*, 244-262; Southern: *Western*, 100; Oakley: *Empty*.

17 Oakley: *Empty*, 218.

menvævning af verdslig og religiøs magt, vi finder i Byzans, og som går under betegnelser som *ceasaropapisme* og *Rex-Sacerdos*.¹⁸

Men Leo 9. blev den første af en stribe af 'reformpaver', der vendte op og ned på magtforholdene.¹⁹ I første omgang bekæmpede reformpaverne simoni og arbejdede for gejstlig cølibat. Men efterhånden kom det til et opgør med de tysk-romerske kejsere, der havde startet reformbølgen. Specielt stormombrust blev pave Gregor 7.s virke. Gregor, tidligere Hildebrand, der har lagt navn til de 'gregorianske reformer', havde været en vigtig drivkraft bag reformerne helt tilbage til 1050'erne. Efter sin udnævnelse som pave i 1073 udfordrede han straks verdslige monarkers indflydelse på kirken i almindelighed og den tysk-romerske kejsers indflydelse i særdeleshed. I *Dictatus Papae* (1075) og *Libertas ecclesiae* (1079) hævdede Gregor pavens ret til at udpege gejstlige til kirkelige embeder samt at ekskommunikere og afsætte selveste kejseren. Der var tale om en direkte krigserklæring mod den unge kejsers Henrik 4. (Henrik 3.s søn og efterfølger). Resultatet var den såkaldte investiturstrid, der rasede indtil 1122 (1107 og 1108 i forhold til henholdsvis den franske og engelske konge).

Striden mellem kirke og stat endte imidlertid ikke med Worms-konkordatet i 1122. Faktisk var den det dominerende tema i hele højmiddelalderen.²⁰ Det er som sagt i slipstrømmen af dette modsætningsforhold, vi kan placere de fire nybrud identificeret ovenfor.

FIRE NYBRUD

Den katolske kirkes påvirkning af de europæiske familiemønstre går betydeligt længere tilbage end det 11. århundrede. Den britiske antropolog Jack Goody har vist, hvordan kirken allerede i senantikken forbød skilsmisse, gentagne giftermål, flerkoneri, adoption og ægteskab inden for visse grader af slægtsskab (herunder mellem fætre og kusiner og enker og deres tidligere svogre).²¹ Til gengæld tillod kirken testamentering af besiddelser og enkers arveret. Kirken legitimerede de fleste af disse tiltag under henvisning til skrifterne, eksempelvis Jesu formaning om ægteskabets ukrænkelighed, som vi møder hos både Markus og Matæus. Men ifølge Goody havde langt de fleste af disse familie- og arvepolitikker intet egentligt forlæg i skriftstederne.²² Snarere var der tale om, at kirken havde en økonomisk interesse i tiltagene, blandt andet fordi de tillod arvinger, herunder i særdeleshed rige enker, at testamentere dele af deres besiddelser til kirken i stedet for at lade dem gå videre i familien.

18 Ullmann: *The Growth*; Berman: *Law*, 88-91; Oakley: *Empty*, 165-173; Oakley: *The Mortgage*, 1.

19 Reformideerne byggede i høj grad på det program, der i forudgående generationer var søsat af det indflydelsesrige franske kloster Cluny, og som i særdeleshed påvirkede gejstlige (samt de verdslige magthavere) i de franske og tyske områder. Jf. Howe: *Before*.

20 Oakley: *The Mortgage*, 37; Oakley: *The Watershed*, 4.

21 Goody: *The Development*.

22 Goody: *The Development*, 39-40.

Men konsekvenserne var vidtrækkende: de nye ægteskabs- og arveretsprincipper var med til at bryde klan- og storfamiliestrukturer i både Nord- og Sydeuropa.²³ Vigtigst var her, at kirken gjorde det illegitimt at befæste familiemønstre via fætter-kusine ægteskaber eller ved at lade yngre brødre gifte sig med deres tidligere svigerinder, når deres ældre brødre døde. Samtidig gjorde kirken børn født uden for ægteskab illegitime, og den forhindrede, at barnløse adopterede sig til en arving; to praksisser der gjorde det meget svært for selv adelsslægter at føre deres familier videre i direkte mandslinje.²⁴

Hvor kommer det 11. århundredes konflikt mellem stat og kirke ind i billedet? Kirkens regler om ægteskab gik nok formelt helt tilbage til senantikken, men i realiteten blev de ofte omgået – eksempelvis ved, at magtfulde mænd forstødte barnløse hustruer og tog nye, eller fik anerkendt børn født uden for ægteskab som legitime arvinger. Som en del af de gregorianske reformer blev reglerne imidlertid i højere grad sanktioneret af kirken. Samtidig gjorde kirken nu en dyd ud af gejstliges cølibat, noget der var med til at begrænse den udbredte tendens til, at gejstlige embeder blev videreført inden for bestemte familier. Som den franske historiker Georges Duby har vist, reagerede magthaverne ved at indføre primogenitur, altså førstefødte sønners arveret.²⁵ Dette gjorde det lettere at stabilisere og konsolidere de vordende stater, der indtil da igen og igen var blevet delt mellem sønner eller endda fætre ved monarkernes død, og hvor stridigheder om arvefølgen ofte havde ført til oprør.²⁶ Sammen med den europæiske kernefamilies komme var dette de vigtigste følger af de kirkelige ægteskabs- og arveregler.

Pavemagten udøvede imidlertid en mere direkte påvirkning på det europæiske statssystem. Således var kirken med til at afspore de tysk-romerske kejseres forsøg på at skabe en form for europæisk hegemoni eller imperium i højmiddelalderen. Igen var det kirkens verdslige interesser snarere end religiøse doktriner, der styrerede dispositionerne. Som Josef Stalin senere skulle ironisere over, havde paverne kun begrænsede militære ressourcer: deres vigtigste magtmiddel var normativ, nemlig ekskommunikation. Kirken var derfor afhængig af, at den kunne mønstre allierede med slagkraftige hære.²⁷ Med andre ord hvilede pavernes magt på et del-og-hersk princip, hvor verdslige magthavere kunne spilles ud imod hinanden. Kirken forsøgte derfor at stække først de stærke saliske kejsere i det 11. og 12. århundrede og efterfølgende de stærke hohenstaufiske kejsere i det 12. og 13. århundrede. Skiftende paver gjorde blandt andet dette ved at anerkende princippet *Rex in regno suo est imperator* (kongen er regent i sit eget kongeri-

23 Hall: *Powers*; Fukuyama: *The Origins*.

24 En praksis der ellers havde været almindelig hos romerne. Den juridiske mulighed for at adoptere blev først genindført i Frankrig i 1892 og i Storbritannien i 1926, efter at adoption – så at sige – havde været lyst i band i 1500 år. Jf. Goody: *The Development*, 73.

25 Duby: *The Knight*.

26 Finer: *The History*, 1269; Kokkonen og Sundell: 'Delivering'; Sharma: 'Kinship'.

27 Southern: *Western*, 20, 125-127.

ge).²⁸ Dette var det første skridt imod det, Francis Oakley har kaldt "den moderne doktrin om stateres ligeværdige status i international lov".²⁹

Striden mellem kejser og pave satte gang i meget andet. Konflikten mellem kirken og verdslige monarker angik emner som investitur og jurisdiktion, og den blev derfor i høj grad udkæmpet med juridiske våben.³⁰ Gejstlige teologer og jurister ved universiteterne i eksempelvis Paris og Bologna – institutioner, der i første omgang var udviklet inden for kirken – reagerede ved at systematisere kanonisk ret og ved at forny studiet af rommeretten.³¹ De formaliserede derved et retssystem, der principielt havde gyldighed over hele den vestlige kristenhed, hvad Harold Berman omtaler som den vestlige juras "transnationale karakter".³² Dette lettede spredningen af en række juridiske praksisser, der i første omgang blev udviklet inden for kirken. To af de vigtigste var repræsentation og samtykke. Disse var i udgangspunktet juridiske institutioner, der var skabt for at håndtere de mange retssager mellem gejstlige institutioner, som de gregorianske reformer foranledigede ved at gøre kirken uafhængig af verdslige magthavere. Der var langt til eksempelvis Rom, og det var derfor nødvendigt at sende repræsentanter med fuldmagt, såkaldte prokuratorer.³³

Såvel repræsentations- som samtykkelogikken blev fundet i senromersk privatret. Mere præcist blev repræsentationsideen hentet i en bestemmelse om, at en korporation (*universitas*) kunne sende en agent (*procurator*) med juridisk fuldmagt (*plena potestas*). Samtykkeprincippet blev fundet i et helt perifært hjørne af romerretten, der handlede om delt formynderskab, men som indeholdt den siden så berømte sentens *quod omnes tangit ab omnibus approbetur* (det, der berører alle, skal godkendes af alle). Men disse privatretslige bestemmelser blev gradvist appliceret på politiske fællesskaber, i første omgang kirken selv.³⁴ Den første storstilede brug af repræsentationsprincippet i politisk forstand forekom ved det Fjerde Laterankoncil i 1215; politisk samtykke er første gang dokumenteret ved det store franske kirkekoncil i Bourges i 1225.³⁵ Herefter spredte disse – nu politiske – praksisser sig til verdslige politiske systemer, hvor de kom til at danne grundlaget for middelalderens parlamenter eller repræsentative institutioner, der opstod i det 13. århundrede, og som omkring 1500 fandtes over hele Vest- og Centraleuropa.³⁶

28 Ullmann: *The Growth*, 454; Black: *Political Thought*, 113-116; Spruyt: 'War', 85.

29 Oakley: *The Mortgage*, 3.

30 Ullmann: *The Growth*, 367-368; Tierney: *Religion*; Berman: *Law*.

31 Tierney: *Religion*; Oakley: *The Mortgage*, 68-69.

32 Berman: *Law*, 161. Jf. Black: *Political Thought*, 87-89.

33 Bradford og McHardy: *Proctors*, xv; Oakley: *The Mortgage*, 148-149.

34 Tierney: *Religion*, 21-28; Monahan: *Consent*, 99-100, 109; Oakley: *The Mortgage*, 153-154; Kay: *The Council*, 103.

35 Kay: *The Council*.

36 Stasavage: 'Representation'; Møller: 'The Ecclesiastical'.

Det var også inden for kirken, at det intellektuelle forsvar for den repræsentative styreform blev udviklet. Dette skete i forbindelse med og i forlængelse af Det Store Skisma 1378-1417, hvor først to og sidenhen tre paver delte de troende i den vestlige kristenhed imellem sig.³⁷ Skismaet blev løst på det store kirkekonzil i Konstanz 1414-1418. Konzilet afsatte simpelthen de tre paver og udpegede en ny, samtidig med at det udsendte to dekretter – *Haec sancta* (1415) og *Frequens* (1417) – der fastslog, at kirkemøder havde en højere myndighed end paven, og at de fremover skulle sammenkaldes med regelmæssige mellemrum. Vi kender disse politiske ideer som "konciliarismen", og selvom de efterfølgende blev besejret inden for kirken – hvor forestillingerne om pavens forrang og ufejlbarlighed sejrede – skulle de komme til at påvirke vestlig politisk tænkning. Det er lidt provokerende blevet hævdet, at oplysningstiden blot er et efterskrift til de politiske ideer, der blev udviklet inden for middelalderkirken.³⁸

Endelig satte de gregorianske reformer gang i en storstilet statsbygning inden for kirken i almindelighed og i pavehofferne i først Rom og siden Avignon (1309-1403) i særdeleshed. Den pavelige administration voksede i takt med, at eksempelvis retssager og andre anbringender begyndte at strømme ind fra gejstlige institutioner i hele Vest- og Centraleuropa.³⁹ Pavehoffet er ligefrem blevet betegnet som den første moderne stat.⁴⁰ Kirkens administration var uafhængig af verdslige magthavere, hierarkisk opbygget, og den besad lovgivende og udøvende myndighed. Samtidig havde paven en fast stab af administratorer, der var uddannede i eksempelvis Bologna og endeligt et systematisk arkivsystem.

Men faktisk var administrationen i Rom og/eller Avignon blot toppen af kransekagen, i den forstand, at gejstlige længe havde været omdrejningspunktet for verdslige administrationer. I en situation, hvor der ikke rigtigt eksisterede et permanent verdsligt administrativt apparat, udgjorde den gejstlige infrastruktur et alternativ.⁴¹ Ja, selv verdslige embeder var – som tidligere nævnt – i højmiddelalderen normalt besat af gejstlige og ofte finansieret af kirkelige len eller af tiende.⁴² Mere generelt efterlignede verdslige statsbyggere de administrative institutioner, der var blevet opbygget omkring pavens hof i henholdsvis Rom og Avignon.⁴³

KONKLUSION

I *Hvorhen Europa?* har Uffe Østergård et godt blik for den europæiske dynamik, og hans fokus på Reformationen har ganske meget at byde på. I særdeleshed giver det ham en prisme til at analysere, hvorfor habsburgernes ambitiøse forsøg på at

37 Black: 'Popes'; Oakley: *The Conciliarist*; Oakley: *The Mortgage*.

38 Oakley: *The Watershed*.

39 Southern: *Western*, 121.

40 Berman: *Law*, 113.

41 Morris: *The Papal*, 18.

42 Monahan: *Consent*, 43; Southern: *Western*, 130.

43 Fried: *The Middle*, 216.

dominere Europa i 1500- og 1600-tallet slog fejl. Men Østergård overser, at den katolske kirke længe inden disse begivenheder satte gang i en stribe andre udviklinger, der var en forudsætning for 'det europæiske mirakel'. Kirken ændrede de europæiske familiemønstre, og i højmiddelalderen var den med til at institutionalisere og bevare det europæiske statsystem, samtidig med at kirken udviklede de politiske og bureaukratiske institutioner, der skulle blive grundlaget for den repræsentative styreform og den moderne stat. Mere generelt var kirken den kraft, der integrerede 'Europa', normativt såvel som juridisk. Uden et blik for denne påvirkning er det svært at forstå den europæiske dynamik.

Set fra det protestantiske Nordeuropa er det let at glemme den rolle, den katolske kirke har spillet. Men Østergård kan trøste sig med, at *Hvorhen Europa?* ikke er ene herom. Det gælder også størstedelen af den nye samfundsvidenskabelige litteratur om 'The Rise of Europa', der har haft en besynderlig tendens til at analysere verdslige udviklinger uden blik for den påvirkning, der kom fra den gejstlige sfære. Heldigvis findes der flere generationers historisk forskning, der bidrager til at sætte tingene i rette perspektiv. Denne repliks pointer hviler på forfatterens gennemtrawling af (en del af) denne forskning i middelalderkirken.

LITTERATUR

- Acemoglu, Daron, Simon Johnson og James A. Robinson: 'The Colonial Origins of Comparative Development: An Empirical Investigation', *American Economic Review* 91 (5), 2001, 1369-1401.
- Berman, Harold J.: *Law and Revolution: The Formation of the Western Legal Tradition*, Cambridge: Harvard University Press, 1983.
- Black, Antony: *Political Thought in Europe 1250-1450*, Cambridge: Cambridge University Press, 1992.
- Black, Antony: 'Popes and Councils'. I Christopher Allmand (red.): *The New Cambridge Medieval History, c. 1415-c. 1500*, bd. VII, Cambridge: Cambridge University Press, 1998, 65-86.
- Blaydes, Lisa og Eric Chaney: 'The Feudal Revolution and Europe's Rise: Political Divergence of the Christian West and the Muslim World before 1500 CE', *American Political Science Review* 107 (1), 2013, 16-34.
- Bradford, Phil og Alison K. McHardy: *Proctors for Parliament: Clergy, Community and Politics, c. 1248-1539*, The Boydell Press: The Canterbury and York Society, 2017.
- Dincecco, Mark og Massimiliano G. Onorato: *From Warfare to Wealth: The Military Origins of Urban Prosperity in Europe*, Cambridge: Cambridge University Press, 2018.
- Duby, Georges: *The Knight, the Lady and the Priest: The Making of Modern Marriage in Medieval France*, Bungay, Suffolk: Penguin Books, 1985.
- Elias, Norbert: *The Civilizing Process*, Oxford: Blackwell, 1978.
- Finer, Samuel E.: *The History of Government II: The Intermediate Ages*, Oxford: Oxford University Press, 1997.
- Fried, Johannes: *The Middle Ages*, Cambridge: Harvard University Press, 2015.
- Fukuyama, Francis: *The Origins of Political Order: From Prehuman Times to the French Revolution*, London: Profile Books, 2011.
- Goody, Jack: *The Development of the Family and Marriage in Europe*, Cambridge: Cambridge University Press, 1984.
- Hall, John A.: *Powers & Liberties: The Causes and Consequences of the Rise of the West*, Oxford: Basil Blackwell, 1986.
- Hintze, Otto: 'Military Organization and the Organization of the State'. I Otto Hintze (red.): *The Historical Essays of Otto Hintze*, New York: Oxford University Press, 1975.

- Hintze, Otto: 'The Preconditions of Representative Government in the Context of World History'. I *The Historical Essays of Otto Hintze*, New York: Oxford University Press, 1975.
- Howe, John: *Before the Gregorian Reform: The Latin Church as the Turn of the First Millennium*, London: Cornell University Press, 2016.
- Jones, Eric: *The European Miracle. Environments, Economies and Geopolitics in the History of Europe and Asia*, Cambridge: Cambridge University Press, 2008.
- Kay, Richard: *The Council of Bourges, 1225: A Documentary History*, Aldershot: Ashgate, 2002.
- Kokkonen, Andrej og Anders Sundell: 'Delivering Stability—Primogeniture and Autocratic Survival in European Monarchies 1000–1800', *American Political Science Review* 108, 2014, 438–453.
- Mann, Michael: *The Sources of Social Power: A History of Power from the Beginning to AD 1760*, Cambridge: Cambridge University Press, 1986.
- Monahan, Arthur P.: *Consent, Coercion, and Limit: The Medieval Origins of Parliamentary Democracy*, Leiden: E. J. Brill, 1987.
- Morris, Colin: *The Papal Monarchy: The Western Church from 1050 to 1250*, Wotton-under-Edge: Clarendon Press, 1989.
- Møller, Jørgen: *State Formation, Regime Change, and Economic Development*, London: Routledge, 2017.
- Møller, Jørgen: 'The Ecclesiastical Roots of Representation and Consent', *Perspectives on Politics* 16 (4), 2018, 1075–1084.
- Møller, Jørgen: 'Bringing the Church Back In: Ecclesiastical Influences on the Rise of Europe', *Politics & Religion*, under udgivelse.
- Oakley, Francis: *The Conciliarist Tradition: Constitutionalism in the Catholic Church 1300–1870*, Oxford: Oxford University Press, 2003.
- Oakley, Francis: *Empty Bottles of Gentilism: Kingship and the Divine in Late Antiquity and the Early Middle Ages (to 1050)*, New Haven og London: Yale University Press, 2010.
- Oakley, Francis: *The Mortgage of the Past: Reshaping the Ancient Political Inheritance (1050–1300)*, New Haven og London: Yale University Press, 2012.
- Oakley, Francis: *The Watershed of Modern Politics: Law, Virtue, Kingship, and Consent (1300–1650)*, New Haven og London: Yale University Press, 2015.
- Sharma, Vivek S: 'Kinship, Property, and Authority: European Territorial Consolidation Reconsidered', *Politics & Society* 43(2), 2015, 151–180.
- Southern, Richard W.: *Western Society and the Church in the Middle Ages*, New York: Penguin Books, 1970.
- Spruyt, Hendrik: 'War and State Formation: Amending the Bellicist Theory of State Making'. I Lars Bo Kaspersen og Jeppe Strandsbjerg (red.): *Does War Make States? Investigations of Charles Tilly's Historical Sociology*, Cambridge: Cambridge University Press, 2017, 73–97.
- Stasavage, David: 'When Distance Mattered: Geographic Scale and the Development of European Representative Assemblies', *American Political Science Review* 104 (4), 2010, 625–643.
- Stasavage, David: *States of Credit: Size, Power, and the Development of European Polities*, Princeton: Princeton University Press, 2011.
- Stasavage, David: 'Representation and Consent: Why They Arose in Europe and Not Elsewhere', *Annual Review of Political Science* 19, 2016, 145–162.
- Tierney, Brian: *Religion, Law, and the Growth of Constitutional Thought, 1150–1650*, Cambridge: Cambridge University Press, 1982.
- Ullmann, Walter: *The Growth of Papal Government in the Middle Ages*, London: Methuen & Co. Ltd., 1970.
- Van Zanden, Jan L. Eltjo Buringh og Maarten Bosker: 'The Rise and Decline of European Parliaments, 1188–1789', *The Economic History Review* 65 (3), 2012, 835–861.
- Østergård, Uffe: *Hvorhen Europa?*, København: Jurist- og Økonomforbundets Forlag, 2018.

JØRGEN MØLLER
PROFESSOR, PH.D.
INSTITUT FOR STATSKUNDSKAB
AARHUS UNIVERSITET
JM@PS.AU.DK